

A VILÁGVALLÁSOK EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA

THE AFFAIR OF THE WORLD RELIGIONS TO EACH OTHER

A szerző azt vizsgálja, hogyan viszonyuljanak a keresztény egyházak az ökumené szellemében a világvallásokhoz, mint az iszlám, vagy zsidó valláshoz. Arra próbál rávilágítani, hogy az előbb említett vallások, amelyek a „Könyv népeihez” tartoznak, milyen jellegű kapcsolatban vannak vagy lehetnek egymással. Hangsúly kerül az egymás mellett élés lehetőségére is a béke, biztonság és megbékélés folyamatában. Ebben az összefüggésben a biztonságpolitikai kihívások vallási-kulturális szempontból (iszlám) biztonsági kockázatainak vizsgálta.

The article an in-depth study, that how should the christian churches relate in the ecumenical thinking to the world religions like islam, or jews. He tries to reveal, that the said religions, that are related to the „People of the Book”, what tipe of relation do they have with each other. There comes stress on the possibilty of side by side living to each other in the process of peace, security and reconciliation. In this relationship the examination of security risk including Security Politics in the aspect of cultural religion (islam).

BEVEZETÉS

Napjainkban egyre többször vetődik fel a kérdés, hogy a világvallásokhoz, mint az iszlám, vagy zsidó vallás, hogyan viszonyuljanak a keresztény/keresztény egyházak az ökumené szellemében. Írásomban arra próbálom rávilágítani, hogy az előbb említett vallások, amelyek a „Könyv népeihez” tartoznak, milyen jellegű kapcsolatban vannak vagy lehetnek egymással. A kérdést úgy is megfogalmazhatjuk, hogy mi az a minimális vagy maximális kapcsolat, ami a zsidó, iszlám és keresztény/keresztény közösség között létre jöhet, vagy létre kell jönnie az együttélés szellemében. Látunk példát arra, hogy az előbb említett vallások együtt kell, hogy éljenek, akár egy településen vagy akár egy utcában is. A kérdés attól válik izgalmassá, hogy tudjuk, Magyarországon is vannak olyan települések, ahol megtalálhatók akár településen belül is a katolikus, református vagy evangélikus utcák, valamint zsidó utcák. Az adott templomhoz közeli utcákra volt jellemző az adott felekezethez való tartozás is. Mára már ez nagymértékben megváltozott, de a nyomai tisztán kirajzódnak ennek a szociológiai ténynek. Azért fontos különösen Nyugat-Európában erről beszélni, mert a muszlim bevándorlás igen magas. Gondolhatunk itt Németországra vagy Franciaországra is, de a Skandináv országokban is egyre inkább érződik ennek a hatása. Nem szabad megfeledkeznünk a Közel-Keletről sem, ahol szintén szép számban élnek együtt muszlimok, zsidók és keresztények/keresztények. Az iszlám terjedése különösen Nyugat Európában a kolonializálódás következtében növekvő biztonsági kockázatot jelenthetnek.

KORUNK KIHÍVÁSAI A VALLÁSOK TÜKRÉBEN

Korunknak több kihívása van kulturális vallási és társadalmi szempontból. Az egyik legjelentősebb kihívása talán az, hogyan éljük meg hitünket, küldetésünket egy vallásilag heterogén környezetben.¹ Meg kell találni a helyünket a vallási pluralizmusban, ami nem könnyű feladat. „Századunk egyik nagy missziói tekintélye, M.A.C. Warren mondta egyszer,

¹ „A vallások egymás közti viszonyának kérdése napról napra fontosabb.” – így kezdődik az 1996-ban a katolikus egyház által jóváhagyott Nemzetközi Teológiai Bizottság dokumentuma, amely a kereszténység és a vallások viszonyával foglalkozik.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DR. FISCHL VILMOS

Budapest, 2013.
6. évfolyam 4. szám

hogy a tudományos agnoszticizmussal való küzdelem egykori erőfeszítései gyerekjátéknak fognak föltűnni a nem-keresztény/keresztény vallások problémájával való megbirkózás feladatához képest.”²

Az egyes vallási tradíciók kétszáz évvel ezelőtt, még teljesen elkülönültek egymástól. Európában a kereszténység/kereszténység, Közel-Keleten, Észak-Afrikában az iszlám, Afrikában, Ausztráliában, Dél-Amerikában pedig főként a helyi kultuszok, az animizmus és a totemizmus voltak az uralkodó vallások. Ezek a vallási tradíciók meghatározták a világ egyes területein élők kultúráját, gondolkodásmódját, az emberek egymáshoz, a természethez és a természetfelettihez való viszonyulását.

Az egyes világnézetek, kultúrák csak ritkán ütköztek, találkoztak egymással.³ Ennek oka az egyes területek közötti távolság és a közlekedés nehézsége volt. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a média fejlődése következtében a világ egyik végén történt eseményről ma már percekben belül olvashatunk. Ez a folyamat felgyorsította az új, a korábban kevésbé ismert kultúra és vallás megismerését. „Azelőtt ugyanis a másik vallás, gyakorlatilag mindig egy másik kultúrkör vallása volt, egy olyan történelemé, mellyel ki-ki csak a maga történelme peremén érintkezett, így minden más szempontból is egy idegen világ vallása volt.”⁴ Európában az iszlám terjedése következtében, kolóniák jöttek létre, ahol több esetben csak a saját anyanyelvük szerint tanulnak saját iskoláikban. Nem integrálják a gyermekeket az európai kultúrába, sőt egyenesen káros kultúráként említik az európai kultúrát.

Ezt a gondolkodást erősíti az is, hogy megszűnt a kereszténység/kereszténység monopol helyzete. A globalizációs folyamattal ma kultúrák keverednek egymással. A zsidó vallás és kultúra különösen a II. világháború után kezdett terjedni szerte a világban a migráció következtében. A tanulás, a migráció lehetőséget adott arra, hogy a mai ember világpolgár legyen abban az értelemben, hogy bárhol letelepedhet. Az urbanizációval a nagyvárosokba tömörül az emberiség fele – és a folyamat várhatóan tovább erősíti ezt az arányt –, hatalmas metropoliszok jönnek létre, a vidék pedig elnéptelenedik.⁵ A nagyvárosokban keverednek a különböző kultúrájú, vallású emberek, ennek következtében a párbeszéd elkerülhetetlenné vált.

Egyes adatok szerint Németországban 2 millió török vendégmunkás dolgozik, akik gyakorolják iszlám vallásukat.⁶ A muszlimok száma azonban ennél több, kb. 3 millió. „Következésképpen végleg megdőlt a régi igazság, hogy a kelet az kelet, a nyugat pedig nyugat, és ez a kettő soha nem lesz egy.”⁷ „Ma már nincs magába zárkózott Nyugat, nincs már az a Nyugat, amely a világtörténelem és a kultúra középpontjának tarthatná magát”⁸

A média, különösen is az internet segítségével megismerhetővé vált a világ összes tradíciója. Ma a zsidó, vagy az iszlám eszméi ugyanolyan közeliek az emberek számára, mint a kereszténység/kereszténység. Sok esetben az iszlám érdekesebb a keresztény/keresztény tradíciókból kiábrándult európai emberek számára. Egyébként a tradícióknak egyre kisebb a befolyása az emberek életére, gondolkodására. David Riesman amerikai szociológus szerint háromféle társadalmi karakter létezik: a tradíciótól irányított, a belülről irányított és a kívülről irányított típus. Az egyes típusokat összehangba hozta a népességnövekedéssel. A tradíciótól irányítottra jellemző a szigorú, merev szabályozottság, az állandóság. A belülről irányított ember saját maga választ, dönt, de a szülők és a pedagógusok szerepe is jelentős. A kívülről irányított értékrendjét a kortárs csoport, a média, a politika határozza meg. Riesman szerint korunkra a harmadik karakter jellemző leginkább. „Az összes kívülről irányított típusban közös vonás, hogy az individuuum számára az irányítás forrásául kortársaik szolgálnak, akár azok, akiket ismer, akár azok, akikkel csak közvetett kapcsolata van, barátokon vagy a

2 LIPTAY Lothar: A kereszténység viszonya más vallásokhoz. Kalligram kiadó. Pozsony, 2003. 23.p.

3 LIPTAY Lothar: A kereszténység viszonya más vallásokhoz. Kalligram kiadó. Pozsony, 2003. 16.p.

4 KARL Rahner: Isten: rejtelem. A kereszténység és a nem keresztény vallások. Egyházfórum Kiadó, Budapest, 1994. 52.p.

5 CUPITT Don: Eltűnt istenek nyomában Kulturtrade Kiadó, Bp. 1997. 105.p.

6 KNIGHT George A.F.: Vagyok – ez a nevem. A Bibliai Istene és az emberi vallások. Református Kálvin Kiadó, Budapest, 2004. 5.p.

7 KNIGHT George A.F.: Vagyok – ez a nevem. A Bibliai Istene és az emberi vallások. Református Kálvin Kiadó, Budapest, 2004. 5.p.

8 KARL Rahner: Isten: rejtelem. A kereszténység és a nem keresztény vallások. Egyházfórum Kiadó, Budapest, 1994. 52.p.

tömeghírközlésen keresztül.⁹ A tradíciótól irányított társadalomban az egyház vagy a vallásosság szerepe felértékelődik. A belülről irányított társadalomban a család és az iskola szerepe nő meg. Egy kívülről irányított társadalomban nincsenek egyetemesen elfogadott értékek, az emberek valláshoz való viszonyulása is óriásit változott. Természetesen egy adott társadalmon belül a három típus egyszerre is találkozhat.

Ma több társadalomtudós a kultúrák, civilizációk összeütközését látja világunk legveszélyesebb pontjának. Különösen az iszlám, a keresztény/keresztyén és a zsidó vallás találkozása jelent sok problémát, mivel mindhárom vallás kizárólagosságot hirdet dogmatikájában, és világmissziót végez (különösen a kereszténység/keresztyénség és az iszlám). Samuel P. Huntington korunk egyik nagy gondolkodója szerint: „más civilizációk ügyeibe való beavatkozás valószínűleg a legnagyobb veszélyforrás, amely bizonytalansághoz és potenciálisan globális konfliktusokhoz vezet a multicivilizációs világban.”¹⁰ A mai világ egyre inkább „más civilizációk ügyeibe való beavatkozásnak” tartja a missziót. Mit kell cselekednünk? Át kell értékelnünk küldetésünket, vagy vállaljuk annak kockázatát, hogy előidézői legyünk egy globális katasztrófának? Huntington azt írja könyvében: „A béke és a civilizáció jövője a világ nagy civilizációinak, politikai, vallási és szellemi vezetőinek együttműködésén és megértésén múlik. A civilizációk összecsapásában Európa és Amerika együtt vagy külön-külön bukik majd el... A világháború veszélyét egyedül a civilizációk segítségével létrehozott nemzetközi rend háríthatja el.”¹¹ Kérdés lehet, hogy egy ilyen új „nemzetközi rend” milyen kompromisszumokat jelentene a keresztények hitére nézve.

A vallás nem magánügy, hangsúlyozza az egyház mindig, mivel azt meg kell, hogy éljük, és ha már megéljük azt a hétköznapi életünkben, akkor az közüggé válik. Az 1934-es Barmeni Teológiai Nyilatkozat kimondja, hogy „nincs olyan terület a keresztény/keresztyén ember életében, amit ne tudna Isten előtt felvállalni.” Az egyház tehát „nem szégyelli” magát megmutatni a társadalomban és az EU-ban sem. Az EU Alkotmány felismeri az egyházak közösségi szerepét, ezért az I-52 (3) cikke kimondja: „Az egyház sajátos és különleges helyzete miatt, az Európai Unió nyitott kell, hogy legyen az egyház felé és rendszeres dialógusban kell lennie az egyházakkal és a nemzetközi egyházi szervezetekkel.”¹²

Amióta a megbékélés az evangélium szíve, azóta felül kell kerekedni a földrajzi és pszichológiai határokon emberek és népek között, mert ez a kereszténység/keresztyénség központi felelőssége.

A KERESZTÉNY/KERESZTYÉN VÁLASZ

A cambridge-i anglikán teológus, filozófiaprofesszor Cupitt Don szerint: „A vallás mindenütt védekezésre kényszerül... Az ember nem érti, hogy a nem is olyan régen még oly valóságosnak tudott Isten és a hozzá fűződő, szinte köldökzniszerű kapcsolat hogyan illanhatott el mindenestül?... Az emberiség történetében valószínűleg ez a legsúlyosabb és legrohamosabb kulturális átalakulás.”¹³ Ha ez a megállapítás talán túlzottan pesszimista módon is fogalmaz, látnunk kell és fel kell figyelnünk arra a folyamatra, ami a világban zajlik. Válaszolnunk kell, mi az oka annak, hogy az emberek eltávolodnak a vallásoktól, a tradícióktól, a gyülekezetektől. A külső körülményekben kell keresnünk a választ kérdéseinkre, vagy a vallások, egyházak gondolkodásmódját kell kérdőre vonnunk. Valószínű mindkét körülmény hozzájárul a szekularizáció egyre nagyobb térhódításához.

Gyakran érzem azt, hogy bennünket keresztényeket/keresztyéneket nem nagyon érdekel, mi van körülöttünk a világban. Sokan tanítják azt, hogy a világ mindenestől gonosz, amitől a hívő embernek el kell határolódnia. Gondolkodásmódját, értékrendszerét meg kell tagadnia, s egy sajátos elkülönültségben kell leélnie életét. Véleményem szerint ez a hoz-

9 RIESMAN David: A magányos tömeg. Polgár Kiadó, Budapest, 1996. 76.p.

10 HUNTINGTON Samuel P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999. 539.p.

11 HUNTINGTON Samuel P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999. 57.p.

12 Európai Unió Alkotmány I-52(3) cikk. Brüsszel.

13 CUPITT Don: Eltűnt istenek nyomában. Kulturtrade Kiadó, Bp. 1997. 9.p.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DR. FISCHL VILMOS

Budapest, 2013.
6. évfolyam 4. szám

záállás torz. Kényelmes, mivel nem kell gondolkodnia arról, hogyan válaszoljon újból és újból a környezetét érő kihívásokra.

Rólunk, hívó emberekről úgy beszél Jézus, hogy nem e világból valók vagyunk, mégis életünket e világban kell leélnünk, sőt e világba szól küldetésünk.¹⁴ Idegenek vagyunk a világ számára, mégis küldetésünk, amit Jézus a missziói parancsban fogalmazott meg arról rendelkezik, hogy tegyünk tanítvánnyá minden népet, amíg Ő vissza nem jön. Minden népet, tehát függetlenül kortól és kultúrától.

Az előbbi mondata Jézusnak, azt gondolom két dolog miatt fontos. Egy hívő embernek ismernie kell saját kultúráját. Egyrészt azért, hogy lássuk a veszélyeket, lássuk, mi a rossz, mi az elfogadhatatlan a világban élők gondolkodásában, életvitelében. Gyakran csúszik el életünk azért, mert azonosulunk helytelen célokkal, amiket környezetünk, illetve a világ, a média diktál számunkra. S az is igaz, ha nem értjük, hogy mi a körülöttünk élő emberek gondolkodásának oka, akkor kétségeink lehetnek afelől, hogy tényleg nekünk van-e igazunk. Lehetséges, hogy mi élünk egy mesevilágban, s ők élnek az igazi valóságban? Olyan meggyőzően tudnak érvelni, s olyan átéléssel tudnak beszámolni számunkra elfogadhatatlan cselekedeteik örömeiről. Ha nem értjük környezetünket, akkor nehezen tudjuk magunkban feloldani ezt a disszonanciát. Épp a környezeti kihívás serkenti a hívőt arra, hogy folyamatosan megfogalmazza saját maga számára is, hogy tulajdonképpen miben is hisz. Ebben a dialógusban saját hitét is egyre jobban megérti. Identitásunk, hitünk megvallásával kristályosodik ki bennünk.

A másik ok nagyon logikus: nehéz olyan módon hirdetni az evangéliumot, hogy nem értjük azt, akihez beszélünk. Ma is szükségünk van arra, hogy imádságos szívvel keressük a megértést, miért olyan a világ, amilyen, és miért van távol az emberek gondolkodása, életvezetése Istentől. Természetesen a megértés még nem elég, de segít átgondolnunk küldetésünket, misszióinkat.

Ha Pál apostol evangelizációs stratégiáját nézzük, akkor látjuk, hogy ő is hasonló módon gondolkodott a kultúráról. A korinthusiakhoz írt első levelében így fogalmaz: „Mert bár én mindenkivel szemben szabad vagyok, magamat mégis mindenkinek szolgájaként tettem, hogy minél többeket megnyerjek. A zsidóknak olyanná lettem, mint aki zsidó, hogy megnyerjem a zsidókat, a törvény uralma alatt levőknek, mint a törvény uralma alatt lévő – pedig én nem vagyok a törvény uralma alatt –, hogy megnyerjem a törvény uralma alatt levőket. A törvény nélkülieknek törvény nélkülivé lettem – pedig nem vagyok Isten törvénye nélkül, hanem Krisztus törvénye szerint élek –, hogy megnyerjem a törvény nélkülieket. Az erőtléneknek erőtlenné lettem, hogy megnyerjem az erőtleneket: mindenkinek mindenné lettem, hogy mindenképpen megmentsek némelyeket.”¹⁵

Isten szerint sem – de az apostol szerint sem – fog minden ember megtérni, de meg kell adni a lehetőséget arra, hogy számukra legérthetőbb módon találkozzanak az evangélium üzenetével. A mi feladatunk ebben: imádságos lélekkel szólni Krisztus titkát, bölcsen viselkedni a kívülállók iránt, a kedvező alkalmakat felhasználni, helyesen felelni az emberek számára. Isten pedig a Szentlélek által megnyitja az emberek szívét, s elvégzi az Ő munkáját életükben.¹⁶ Ebben ugyancsak benne van a kívülállók, vagyis a környezet megértése is. Az iszlám univerzalizmusra törekvése nagy mértékben növeli azt a biztonsági kockázatot, amely alapján különösen Nyugat Európában át kell értékelni a korábbi vallási-kulturális politikát. A muszlim kolóniák szélsőséges terjedése nem segíti elő a párbeszédet a keresztyén/keresztény, muszlim és zsidó közösségek között. A kultúra megőrzése fontos, de nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy az európai kultúrában az iszlámnak is megfelelő mederben, és a törvényességi határok között kell gyakorolnia hitét. Ez azt is jelenti, hogy a befogadó ország vallását, kultúráját és hagyományait tiszteletben kell tartania.

Ha megfigyeljük Pál apostol igehirdetéseit az Apostolok Cselekedeteiben, fontos volt számára az, hogy ismerje, kikkel beszél: milyen kultúrával, gondolkodással, vallással rendelkeznek. Zsidó közösségekben az Ószövetségre hivatkoz-

14 Jn 17,14–18.

15 1Kor 9,19–22

16 Kol 4,2–6

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DR. FISCHL VILMOS

Budapest, 2013.
6. évfolyam 4. szám

va, a prófétaikat magyarázva beszélt arról, hogy Jézus a Krisztus.¹⁷ Athénben viszont – ahol a görög filozófia volt nagy hatással az emberekre – Pál logikusan felépített gondolatokkal bizonygatta, hogy Isten nem aranyhoz, vagy ezüsthöz, vagy kőhöz, művészi alkotáshoz vagy emberi elképzeléshez hasonló istenség.¹⁸ Az apostol ezen a helyen görög költőt idéz, s egy athéni oltárra hivatkozik. Egyébként az sem hiábavaló, hogy az Areopágoszon hirdette az evangéliumot, mivel ez a hely a görög filozófusok, gondolkodók találkozóhelye volt.

A világ nem univerzalizálódik. Globalizálódik, de a globalizáció multikulturalizmussal, kulturális sokféleséggel és sokszínűséggel kell, hogy együtt járjon. A másság világunknak minden bizonnyal még sokáig velejárója lesz. A tudomány és a technika fejlődése nem szünteti meg a másságot. Ellenkezőleg: lehetővé teszi, hogy a különböző civilizációk megőrizhessék sajátosságait és hagyományaik alapján modernizálódhassanak. Az iszlám, zsidó, keresztény/keresztényen civilizációnak is ez lehet a jövője. Úgy kell megőrizniük – egyúttal megváltoztatniuk – tradícióorientáltságukat, hogy – miként az első századokban – rugalmasan reagáljanak az újra, azt befogadják, rendszerük részévé tegyék, tradícióik közé beépítsék.¹⁹

Ebben a folyamatban a vallások közötti párbeszéd kultúrája egyre előtérbe kerül, hiszen így lehetünk hitelesek, ha helyesen képviseljük országunk érdekeit. Ebben a folyamatban a vallások stabilitásának kérdése biztonságpolitikai szempontból a jövőben még inkább felértékelődik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- CUPITT Don: *Eltűnt istenek nyomában* Kulturtrade Kiadó, Bp. 1997. Eredeti cím: *After God. The future of Religion*, Basic Books, 1997, Fordította: Hernádi Miklós. 142.p. ISBN 9639069523
- Európai Unió Alkotmány. Európai Bizottság. Brüsszel, 2005.
- HUNTINGTON Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999. 646.p.
- KARL Rahner: *Isten: rejtelem. A kereszténység és a nem keresztény vallások*. Válogatta és fordította: Várnai Jakab. Egyházfórum Kiadó, Budapest, 1994.
- LIPTAY Lothar: *A kereszténység viszonya más vallásokhoz*. Kalligram kiadó. Pozsony, 2003.232.p.
- KNIGHT George A.F.: *Vagyok – ez a nevem. A Bibliai Istene és az emberi vallások* Református Kálvin Kiadó, Budapest, 2004. 109.p. ISBN 9635580134
- RIESMANN David: *A magányos tömeg*. Polgár Kiadó, Budapest, 1996. 400.p.
- ROSTOVÁNYI Zsolt: *Az iszlám a 21. század küszöbén*. Aula. Budapest, 1998. 498.p. ISBN 963 9078 58 1
- ROSTOVÁNYI Zsolt: *Mit kell tudni az iszlámról?* Kossuth, Budapest, 1983.
- POBEE S. John editor: *Construction of a Common European Home*. World Council of Churches. Geneva, 1992. 123.p.
- ARMSTRONG Karen: *Az iszlám világ nyugati szemmel*. Európa, Budapest, 1998.
- ANWAR Musztafa: *Az iszlám*. In: *Kultúra és közösség – Vallás és közösség*. Szerk.: S. Szabó Péter. 2001/4 - 2002/1. sz. 89-97. o.
- BENKE József: *Az arabok története*. Alexandra. 533.p. ISBN 963 367 302 X

17 ApCsel 16,16–43

18 ApCsel 17,22–34

19 ROSTOVÁNYI Zsolt: *Az iszlám a 21. század küszöbén*. Aula. Budapest, 1998. 374.p.

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

DR. FISCHL VILMOS

Budapest, 2013.
6. évfolyam 4. szám

DETLEF Pollack: Vallás és modernitás: vallásszociológiai modellek. Lelkipásztor. Evangélikus lelkészi szakfolyóirat. Luther Kiadó. 83. évf. 2008/1. 40.p. ISSN 0133-2821

GOLDZTICHER Ignác: Az iszlám kultúrája I-II. Gondolat, Budapest, 1981.

GOLDZTICHER Ignác: Az iszlám. Magvető, Budapest, 1980.

HARAI Dénes: Az erőszak kultusza és a civilizáció védelme. (A terrorizmus elleni küzdelem társadalmi, társadalomtudományi kérdései) Kézirat. ZMNE, 2008.1-9.p.

M. AMIR Ali: Islam, Jihad and Terrorism./Jihad: one of the most misunderstood concepts in Islam <http://iije.net/index.php?q=node/43>

[A Korán magyar fordítása. http://www.egyistenhit.com/Quran/default.php](http://www.egyistenhit.com/Quran/default.php)

Qutb Szayyid: A társadalmi igazságosság az iszlámban. 1983.

ROGERS Michael: A hódító iszlám. Helikon, Budapest, 1987.

ROSTOVÁNYI Zsolt: Mit kell tudni az iszlámról? Kossuth, Budapest, 1983.

ROSTOVÁNYI Zsolt: Az iszlám a 21. század küszöbén. Aula. Budapest, 1998. 498.p. ISBN 963 9078 58 1

SIMON Róbert: Korán – A Korán világa. Helikon, Budapest, 1994.